Çayeli'nden Erzurum'a

Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu

- ARMAĞAN KİTAP –

Editörler
Prof. Dr. Selami KILIÇ
Arş. Gör. Ahmet Safa YILDIRIM

Erzurum, 2016

Dizgi / Tasarım

Arş. Gör. Ahmet Safa YILDIRIM

Kontrol ve Düzenleme

Prof. Dr. Selami KILIÇ

Arş. Gör. Ahmet Safa YILDIRIM

İletişim

Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanlığı

ERZURUM

Tel: 0 (442) 231 19 91

E posta: drselami@atauni.edu.tr

ahmet.yildirim@atauni.edu.tr

Baskı

Zafer Medya – Yenikapı Caddesi Kadıoğlu Sokak
Yakutiye/Erzurum
0442 234 22 85

Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 1206

ISBN: 978-975-442-900-8

Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü
Erzurum, 2016

Bu eserde yer alan tüm yazıların dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu makale yazarlarına aittir.

"Tanıtım nüshasıdır, para ile satılamaz"

Sultan Alp Arslan'ın Anı'yı Fethi (16 Ağustos 1064)

Kadir ŞAHİN*

Anı, Kars vilâyetinde ve aynı adı taşıyan köy civarında, bugün Arpaçay (Ahuryan)'ın sağ kenarında ve bu nehrin Aras ile birleştiği noktaya tahminen 40 km. mesafede bulunan bir şehir harabesidir. Anı isminin İran ilahlarından Anahita (Yunanca Anai'tis)'ya ait bir mabedden alınmış olduğu faraziyesi ileri sürülmüş ise de, asıl menşei meçhuldür. Herhâlde bu mıntıka, daha Hıristiyanlığın ortaya çıkmasından evvel meskûn bulunmakta idi[1].

Arkeolojik haberlerden anlaşıldığına göre; Anı'nın çekirdeğini teşkil eden İçkale'nin, Arsaklı (Oğuz Hanları) hanedanının bir kolundan geldiğini ve Digor ile Kağızman deresine 311 yıllarında yerleşerek buralara hâkim ilk beyleri Arşavir'in adıyla Arşavir-Uni/Unik (Arşavir Hanedanları)'ten kısaltılarak "Arşanurik" adını verdikleri Kam-Sar-akan (Eksik-Baş-lar) adlı Oğuz İlbeyleri ('Oğuznâmeler'deki: Hak-Koca oğlu Sarı Kal-baş) ailesinden kaldığı anlaşılıyor. Burası ile Kemah kalesinin eski adı Anı'nın Göktürk yazıtlarında da geçen Türkistan'daki addaşlarına göre Oğuzlarca verilmiş olduğuna, "Kars Tarihi"nin "Giriş"inde işaret edilmiştir. Bugünkü büyük Anı surları ile geniş şehirdeki yıkıntıları kalan yapıların çoğu, burayı merkez edinen Hristiyan Bagratlılar ile Müslüman Şeddâdlı beyliklerinden kalmadır[2]. Buranın surları yüksek dağlardan müteşekkil idi ve her dağın tepesinde bir kale vardı[3]. Sarp ve yüksek kayalar üzerine kurulu olan Anı şehri ve kalesi, üç tarafı nehirle (Arpaçay), dördüncü tarafı da içi su dolu hendekle çevrili olup, silah kuvvetiyle düşürülmesi son derece güç müstahkem bir mevki idi. Buradaki dağlık tabiat, Anı şehrini adeta tabii kale haline getirmişti.

---

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

[1] W. Barthold, "Ani", İ.A., 1, İstanbul, 1993, s.435.

[2] M.F. Kırzioğlu, Kars Tarihi, 1, İstanbul, 1952, s.253.

[3] Şadruddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali El-Hüseynî, Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, (Çev.: Necati Lugal), Ankara, 1999, s.27.

Şehri çevreleyen surların görünüşü bile, kuşatanları korkutmaya yetiyordu. Surların içi ise, büyük bir orduyu barındıracak kadar genişti. Bölgedeki Bizans birlikleri ile onların hazineleri, silahları, yiyecek maddeleri Anı kalesinin içinde toplanıyordu. Kısaca Anı şehrinin kuvvetini anlatmak için büyük Aras nehrinin dörtte birinin derin bir çukuru doldurup kuvvetli cereyanlar yaparak buradan geçtiğini söylemek kâfidir[4].

Anı için kısaca söyleyeceklerimiz bu kadar. Ortaçağın bu şöhretli kalesini alan Ulu Sultan Alp Arslan'la alakalı söyleyeceklerimiz ise faydasız olmayacaktır.

Sultan Tuğrul Bey'in 4 Eylül 1063'te 70 yaşında iken vefat etmesi üzerine Selçuklu beyleri arasında başlayan savaşı, Merv Meliki olan Çağrı Bey'in oğlu Mehmet Alp Arslan (1063-1072) kazanarak 1064 yılının ilk günlerinde amcazadesi olan Kutalmış'ı da yenip, bertaraf edince, başkent Rey'e gelerek tahta çıkmıştı. Alp Arslan tahta çıkışının ardından vezir Amidü'l-mülk'ü tutuklatıp onun yerine Nizamü'l-mülk'ü göreve getirdi. Ardından para kestirip cülûsunu da Halife El-Kaa'im bi'Emrillâh'a (1031-1075) tasdik ettirdikten sonra; merhum babası Çağrı Bey'in 1018-1021 yıllarında Van Gölü çevresi ve Anı Vilayeti doğusunda yaptığı akınlarda, buraların yüzbinlerce at yılkıları, milyonlarca koyun sürüleri ile yerleşecek yurt arayan Türkmen/Oğuzlar için en elverişli "Yurt" olacağını, bir vasiyet olarak öğrendiğinde, ilk işi, "Rum (Anadolu) Seferi"ne çıkmak oldu[5].

Bu sebeple Sultan, Rebiyülevvelin başında (22 Şubat 1064) İlk Batı Seferine çıkarak Gürcistan'da fetihlerde bulunup Sürmârî Kalesi, Meryem-Nişîn şehri, "Sepîdh-Şehr" (:Ak-Şehir) , Akıl-Kalak Şehri, Seylvürde ve Nerve beldeleri ile birçok kale ve hisarı ele geçirerek

[4]Gregory Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi, 1, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 1999, s.316; Salim Koca, Türkiye Selçukluları Tarihi, II, Çorum, 2003, s.13.

[5]M.F. Kırzioğlu, Anı Şehri Tarihi, Ankara, 1982, s.28-29; Sergey Grigoreviç Agacanov, Selçuklular, (Çev.: Ekber N. Necef/Ahmet R. Annaberdiyev), İstanbul, 2006, s.134.

Anı şehrine yürüdü. Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye'ye göre: Tanrı, oranın fethini de müyesser kıldı[6].

Urfalı Mateos, Alp Arslan'ın Anı'yı zaptını şu ifadelerle nakleder: "Sultan, bir kara bulut gibi ilerleyerek krallık şehri olan Anı'ya geldi ve korkunç bir yılan gibi şehri her taraftan kuşattı"[7]. Ahmed bin Mahmud ise eserinde; "Şehir halkı bunların arasında kendilerine düşman olan askerlerden kimseyi görmeyince bunları tüccar sandılar, " Ne büyük kervan ve ne kadar çok tacir geldi" deyip şaşakaldılar. O şehrin etrafında cennet bahçeleri gibi, korular, çayırlar, bağlar, bostanlar ve gül bahçeleri vardı. Bu bahçelerin her biri meyve veren ağaçlar ve çeşitli yemişler ile doluydu. Sultan Alp Arslan'ın askeri, o çayırların, ekinlerin, bağ ve bostanların içine girdiği zaman, korucular bu durumu görerek onların üzerine yürüdüler ve vurup çıkarmak istediler. Sonra sultanın askerleri korucuların üzerine hücum edip dövdüler. Korucular da bu hararet ile yanıp şehirden yana döndüler, oradan kaçıp bağıra çağıra "Şimden geri (bundan sonra) memleket yabancının eline geçti" diye haber vermeye gittiler. Alp Arslan da askeri ile bunların ardlarından gidip göz açtırmadan yetişti. Şehir halkı durumdan habersiz iken, korucular ile beraber şehre girdi. Hemen keskin kılıçları çekip her taraftan kâfirlerin üzerine vurdular. Her taraftan yağma ve zarar vermekle meşgul oldular. Kâfirler bu hâli görüp ne olduklarını anladılar ve başlarının çaresine baktılar. Savaş ve kavga kaygusu kalmayıp şehri bıraktılar. Kaçıp o dağların arasındaki kalelere gittiler. Kalelerin içine girdikleri zaman, kaleleri sağlamlaştırıp savaşmaya başladılar. O dağlardan kalelere çıkan, sanki her birisi bir hisar olan, sarp yollar vardı. O yollara ağaçlar bırakıp arkalarına bezler, taş ve toprak koyup sağlamlaştırdılar, kalelere asker çıkmasını önlemek için bu şekilde bir set meydana getirdiler.[8]

---

[6]Sadrüddin El-Hüseyni, Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye, (Terc.: Necati Lugal), s.24-25; İbnü'l Esir, El Kâmil Fit'Tarih, c.X. (Çev.: Abdulkerim Özaydın), İstanbul, 1987, s. 486-487; Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, 1, Ankara, 2011, s. 52.

[7]Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev.: Hrant D. Andreasyan), Ankara, 1987, s.119.

[8]Ahmed Bin Mahmud, Selçuknâme, Erdoğan Merçil (Haz.), İstanbul, 2011, s.77-78; Mevdûdi, Selçuklular Tarihi, (Çev.: Ali Genceli), Ankara, 1971, s.229-230; Ali

Selçuklu ordusu böylece Ermenileri şehrin içine iyice yığmış oldular ve şehri büyük bir tehlike içine düşürdüler.

İbnü'l Esir'de de Anı'nın Fethi şöyle ifade edilir: "Sultan, Anı şehrine hareket etti. Oraya varınca şehrin müstahkem ve ele geçirilmeyecek vaziyette olduğunu gördü. Dörtte üçü Aras nehriyle çevriliydi, öbür tarafında ise çok sert akan derin bir nehir vardı. Nehre büyük taşlar atılsa bile sürüp götürüyordu. Şehre giden yol üzerinde sert ve sağlam taşlardan yapılı bir surun bulunduğu hendekten geçiliyordu. Anı büyük ve mamur bir şehirdi. Nüfusu kalabalıktı, beş yüzü aşkın kilisesi vardı. Sultan Alp Arslan burayı kuşatıp, sıkıştırdı. Fakat Müslümanlar şehrin müstahkem bir yapıya sahip olduğunu görünce buranın fethedilmesinden umut kesmişlerdi. Sultan, ahşap bir burç yaptırıp içini savaşçılarla doldurdu, üzerine mancınıklar ve okçular yerleştirdi. Böylece Müslümanlar surların üzerinden Rumları görebildiler. Müslümanlar surları delmek amacıyla ilerlerken, Allah'ın bir lütfû olarak hiç hesap etmedikleri bir hadise vuku buldu ve durup dururken surlardan bir parça yıkıldı. Bunun üzerine Müslümanlar içeri girip şehir halkından sayısız adam öldürdüler; öyle ki, pek çok Müslüman ölülerin çokluğundan dolayı içeri giremediler. Yaklaşık öldürdükleri kadar da esir aldılar[9].

Bundan sonra Hıristiyanlar dehşet içinde kıvranmaya başladılar. Babalar oğulları, anneler oğul ve kızları, kızlar anneleri, kardeşler kardeşleri, dostlar da birbirleri için ağlamaya başladılar. Anı halkı kâmilen büyük bir felaketle karşı karşıya bulunuyordu. Muharebe gittikçe daha çok şiddetleniyor ve bütün şehri sarsıyordu. Muharebenin uzun sürdüğünü gören halk oruç tutmaya ve dua etmeye başladılar. Onlar hep bir ağızdan ağlayarak Allah'a hitap ettiler ve kendilerini bu ejderden kurtarmasını niyaz eylediler. Anı, onbinlerce kadın, erkek, ihtiyar ve çocuklarla dolu idi. Bu fevkalâde büyük nüfusu gören Müslümanlar, Ermenistan'ın ekseriyetinin orada toplanmış bulunduğunu zannettiler. O gün, şehirde mevcut olan bin bir adet kilisede "messe" ayinleri icra ediliyordu. Şehir her taraftan taş

Sevim – Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset Teşkilat ve Kültür), Ankara, 2014, s.14-15.

[9]İbnü'l Esir, El Kâmil Fi't Tarih, c.X. s. 51-52; Salim Koca, Türkiye Selçukluları Tarihi, II, s.14.

surlarla çevrili idi ve Ahuryan nehri (Arpaçay) de onun etrafını almıştı. Şehrin yalnız bir tarafında, hemen bir ok menzili kadar uzakta alçak bir kısım vardı. Müslümanlar, bu tarafı mancınıkla yıktılar ise de günlerce hücum ettikleri halde içeri giremediler. Bunun üzerine onlar, hücumlarını gevşettiler. Fakat imparator tarafından Ermenistan'a muhafız tayin edilmiş olan menfur Roma prensleri, yani Sımbat'ın babası Bagrat ve Gürcü Baguran'ın oğlu Grigor, iç ve yukarı kaleye çekilip kapanmaya başladılar. Aynı gün sultan'da bütün ordusunu geri çekip İran'a dönmeye hazırlanıyordu. Şehir halkı bu dinsiz muhafızların kaleye kapandıklarını gördü. Onların manevî kuvveti kırıldı ve hiçbir sebep yokken, herkes bir tarafa kaçışmaya başladı. Bütün şehir bir toz duman ile kaplandı. Şehrin ileri gelenleri, ilk Ermeni krallarının mezarlarına gidip ağlayarak yere kapandılar ve figan ederek: "Kalkın ve atalarınızın şehrine bakın" diye haykırdılar. Bu manzarayı gören Müslüman askerleri, derhal sultanın yanına koşup keyfiyeti ona anlattılar, fakat o, onlara inanmadı. Müslüman askerleri, surların muhafızlar tarafından terk edilmiş olduğunu görünce izdihamla içeriye girdiler, bir kadının koynundan çocuğunu kaptılar ve onu Sultana götürüp: " İşte, Anı'yı zapt ettiğimize dair sana bir delil" dediler. Sultan buna çok hayret etti ve: " Onların Allah'ı, zapt edilmez şehirlerini bu gün elime verdi" dedi. Sultan, bütün ordusuyla beraber geri dönüp Anı şehrine girdi. Her bir Müslüman askerinin, ikisi iki eline, biri de dişlerinin arasında olmak üzere üç keskin bıçağı vardı. Onlar, derhal bütün halkı merhametsizce öldürmeye başladılar. Şehrin sayısız halkı, yeşil ot gibi biçildi ve birbiri üzerine düşürülen cesetler taş yığını haline geldiler. Bütün şehir, bir an içinde bir kan denizi oldu. Bütün Ermeni reisleri ve zadegân, zincirle bağlı oldukları halde sultanın önüne getirildiler. Asil ve güzel kadınlar esir olarak İran'a götürüldüler. Nur gibi erkek çocuklar ve dilber kızlar da anneleriyle beraber götürüldüler. Birçok aziz ve papazlar ateşle mahvedildi, bunların bazıları da derileri yüzdürülmek suretiyle ve korkunç işkencelerle öldürüldü. Müslümanlardan biri, katedralin üstüne çıkıp kubbenin tepesinde dikili olan kıymetli haçı sökerek yere düşürdü. Aynı adam, sonra kubbenin üzerindeki kapıdan kilisenin içine girdi ve billur avizeyi düşürüp paramparça etti. Bu avizeyi, Cihangir kral Sımbat, diğer bin bir hazine ile beraber Hint'ten getirtmişti. Avizenin ağırlığı oniki libra idi ve o ağırlıkta (yağ) kaldırabiliyordu. Haç kubbeden düşürüldüğü sırada, gök aniden gürledi ve sağanak halinde yağmur yağmaya başladı. Sel bütün cesetleri Ahuryan nehrine döktü ve kana boyanmış olan şehri yıkadı. Sultan, bu emsalsiz avizenin

kırıldığını duyunca çok kederlendi. Kubbeden indirilmiş olan bir insan boyu uzunluğundaki gümüş haçı götürüp ayakaltında çiğnemek üzere Nahçivan camisinin kapısının eşiğine koydular. Haç bu güne kadar orada duruyor.[10]

Bu fütuhat ile ilgili müjdeli haber bütün ülkeye yayıldı. Müslümanlar sevince boğuldular. Fetihnâme Bağdat'ta halifelik sarayında okundu ve halife, Sultan'a övgü ve dualarını içine alan bir mektup yazdı[11]. Halifeden kendisine tebrik name getiren elçi ile ulaşan menşur'da, ilk Anadolu Fatihi Sultan Alparslan'a "Ebû'l-Feth" (Fetih Atası) unvanı verildi. Alparslan'ın, Anı'da Cuma Namazı kıldığını bir gelenek olarak atalarından duyan Anı'lı Kaadî Burhaneddin de Anı şehrindeki Katedrali, hemen geçici minber ve mihraplarla donatarak, "Fethiyye-Camii" adı ile İslam mabedi yaparak, oğlu Melikşah, veziri Nizâmü'l-Mülk ve bütün Selçuklu beyleri ve devlet erkânı ile 20 Ağustos 1064 (5 Ramazan H. 456) günü burada "Cum'al – 'Azine Namazı"nı kıldı[12].

Alp Arslan, 1064 de Anı'yı Divin Emîri Şeddâdlı Ebü'l Esvar Şavur (1020-1067)'a verdi. Onun yerine geçen oğlu Menûcehr Bey, (1064-1118) Anı'ya hâkim olarak, burada ayrı bir Şeddâdlı Hükümeti kurdu[13].

Anı o günlerden bugüne kadar İslam beldesi olma saadeti içinde milli sınırlarımızın ilki olma bahtiyarlığını gurur diye Anadolu insanına sunmaya ve hatırlatmaya devam ediyor.

---

[10]Urfalı Mateos, Vekayi-Nâme, (Çev.: Hrant D. Andreasyan), s.119-121.

[11]İbn'ül-Esir, El Kâmil Fi't-Tarih, c. X, s.551-552.

[12]M.F. Kırzioğlu, Anı Şehri Tarihi, s.45-46; Zeki Atçeken-Yaşar Bedirhan, Malazgirt'ten Vatana Anadolu Selçuklu Devleti, s.60; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, s.105.

[13]Sadred-Din el-Hüseyni, Ahbarü'd Devleti's Selçukiyye, s.28; Ahmet Kesrevî, Şehriyâran-ı Gumnâm, s.294; M.Brosset, Historie de la Géorgie, (Çev.: Marie Felicite Broset – Hrant D. Andreasyan), s. 305; ; Müverrih Vardan, Türk Fütühat Tarihi, s.179; Müneccimbaşı, Sahâyifü'l-Ahbar,c.II, (Terc.: Şair Ahmed Nedim), s.508; M.Halil Yinanç, Anadolu'nun Fethi, s.58-59.

Kaynakça

Gregory Abu'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi, 1, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 1999.

Agacanov, Sergey Grigoreviç, Selçuklular, (Çev.: Ekber N. Necef – Ahmet R. Annaberdiyev), İstanbul, 2006.

Ahmed Bin Mahmud, Selçuknâme, Erdoğan Merçil (Haz.), İstanbul, 2011.

Barthold, W., "Ani", *İ.A.*, 1, İstanbul, 1978, ss. 435-437.

Brosset, M., Historie de la Géorgie, (Çev.: Marie Felicite Broset – Hrant D. Andreasyan), Ankara, 2003.

İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't Tarih, X, (Çev.: Abdulkerim Özaydın), İstanbul, 1987.

Kesrevî, Ahmet, Şehriyâran-ı Gumnâm,", Tahran, 1308, (3.cüz).

Kırzioğlu, M.F, Anı Şehri Tarihi, Ankara, 1982.

Kırzioğlu, M.F., Kars Tarihi, 1, İstanbul, 1952.

Koca, Salim, Türkiye Selçukluları Tarihi, II, Çorum, 2003.

Mevdûdî, Selçuklular Tarihi, (Çev.: Ali Genceli), Ankara, 1971.

Müneccimbaşı, Sahâyifü'l-Ahbar, II, (Terc.: Şair Ahmed Nedim), İstanbul, 1285.

Sevim, Ali – Merçil, Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset Teşkilat ve Kültür), Ankara, 2014.

Şadruddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali El-Hüseynî, Ahbârü'd-Devleti's- Selçukiyye, (Çev.: Necati Lugal), Ankara, 1999.

Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ankara, 1965.

Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev.: Hrant D. Andreasyan), Ankara, 1987.

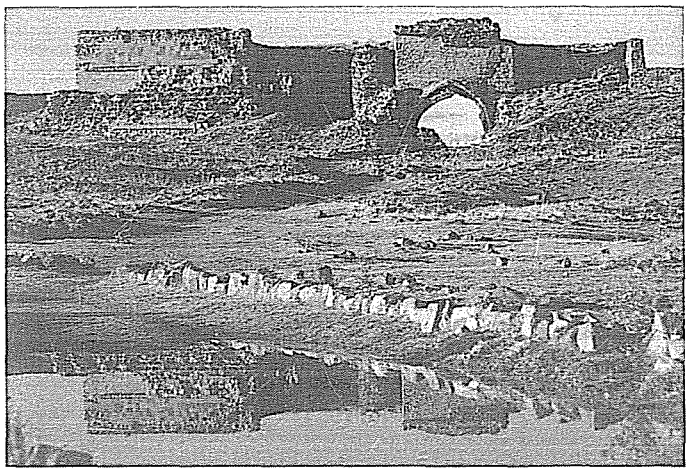
Vardan, Müverrih: Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269), (Çev.: Hrant D. Andreasyan), Tarih Seminerleri Dergisi, sayı 1-2, İstanbul, 1937.

Yinanç, M. Halil, Anadolu'nun Fethi, İstanbul, 1934.

Yinanç, Mükrimin Halil, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, 1, Ankara, 2011.

Fotoğraf 2: Anı Şehri'nin Kuzey Surları

Fotoğraf 3: Anı Şehri'nden Bi Görünüm